

RECENZE

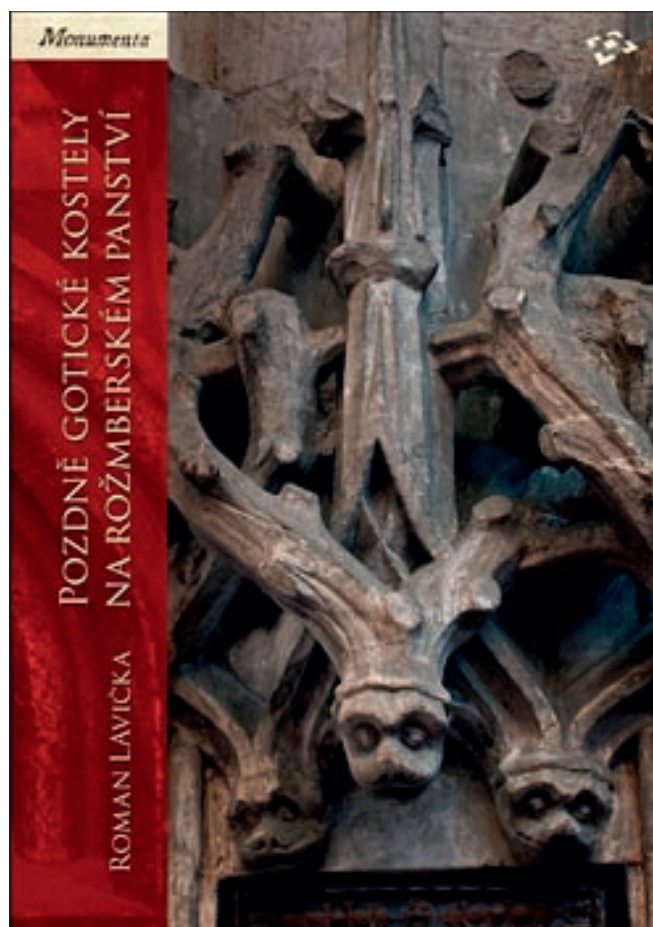
ROMAN LAVIČKA, POZDNĚ GOTICKÉ KOSTELY NA ROŽMBERSKÉM PANSTVÍ

Ediční řada Monumenta, vydal Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Českých Budějovicích, České Budějovice 2013, 388 stran.

Rozsáhlá skupina staveb jihočeské pozdní gotiky je v českých zemích ojedinělým fenoménem. Tyto vynikající stavby naznačují, že rožmberské dominium šlo od doby husitských válek vlastní cestou a koncem 15. století se v mnohém podobalo spíše přilehlým oblastem Horního Rakouska, než zbytku Čech. Příznivý hospodářský vývoj se odrazil ve stavbě mnoha nákladných sakrálních staveb, jaké jinde v českých zemích nenajdeme, minimálně ne v takové koncentraci. Publikací Romana Lavičky se této pozoruhodné skupině pozdně gotických staveb dostává náležitě reprezentativního zpracování. Kvalitně vypravenou publikaci formátu A4 na křídovém papíře doprovází řada působivých fotografií, často celostránkových, zachycujících krásu těchto nezřídka velmi autenticky dochovaných staveb. Bohatství „rožmberské“ pozdní gotiky ukazují množství snímků kamenických prvků a architektonických článků, portálů, kružbových oken, kleneb či klenebních podpěr, výběhů a svorníků, sanktuářů, almužních sloupků či křtitelnic. Zde již tušíme autorův hlavní zájem a soupis dosud zjištěných kamenických značek v závěru knihy nám jen potvrzuje tento dojem.

Převážnou část „rožmberské“ pozdní gotiky tvoří stavby sakrální a jak už říká název, středověké kostely jsou vlastním tématem knihy. Publikace se řadí ke katalogovým pracím věnovaným konkrétnímu druhu památek, přičemž cenná je o to více, že středověkým kostelům (a sakrálním stavbám vůbec) je u nás věnováno spíše méně pozornosti. Všeobecná úvodní část přitom zabírá třetinu knihy a evidentně jí byla věnována značná pozornost. Tento širší úvod sestává z víceméně samostatných medailonků a jeho struktura není zcela systematická, přesto však s určitou jistotou směřuje od obecných aspektů sakrálních staveb až k jejich pozdně gotickým architektonickým prvkům a detailům. I díky tomu, že ho doprovází bohatá fotodokumentace, umožňuje poměrně kvalitní vhled do problematiky.

V katalogu k rožmberské výstavě z roku 2011 vylíčil autor vlnu jihočeské pozdní gotiky jako poutavý příběh se skromnými počátky, nabíráním na síle, vrcholem a odezníváním. V předkládané publikaci takový celkový přehled chybí a popis je více strukturován, což je čtenářsky o něco méně atraktivní. O počátcích pozdně gotické výstavby v 70. letech 15. století, zahájení řady dalších staveb a přestaveb v 80. letech či vyvrcholení výstavby v 90. letech a na přelomu století se zde dozvídáme na pozadí úvah o stavebnících a nejvýznamnějších stavitelích, zejména tzv. Mistru hoříckého presbytáře (kněžiště v Hořicích, Chvalšínách či Zátoni; vše před rokem 1495) a jeho



následovníku Hannsi Getzingerovi z Haslachu (kroužené klenby lodí ve Chvalšínách, Rožmberku a další stavby; † po roce 1526). Autor přesvědčivě vyvrací přepokládané starší datování několika staveb (Borovany, Žumberk – dle soupisu památek po roce 1455). První velkou stavbou po husitských válkách byl až velkolepý kostel Panny Marie v Kájově, započatý po roce 1471. Ukazuje se, že prvotní velkorysý projekt býval přerušován a často pokračoval jen s velkými obtížemi. Přesto však byly stavby během prvních dvou desetiletí 16. století postupně dokončovány a do 20. a 30. let se protáhly spíše výjimečně (Rožmberk, Rychnov nad Malší, Frymburk). Výjimkou jsou dvě dostavby opožděné o více než půlstoletí (presbytář v Rožmberku 1583, Nové Hradky 1590).

Pohled autora je konkrétní a přesně cílený. Není zaměřen na hledání širších souvislostí. Nedočteme se, proč se v rožmberských jižních Čechách stavělo rychlým tempem,

zatímco jinde v českých zemích jen sporadicky. Mnoho se nedozvíme o vazbách sledovaného souboru k jihočeské gotice před husitskými válkami nebo k pozdně gotické architektuře za hranicemi rožmberských držav. Vztah k architektuře sousedních podunajských oblastí, v dosavadních publikacích většinou vnímaný jako zásadní, se omezuje na několik hornorakouských staveb, u nichž lze doložit shodné stavitele (předně to platí o Getzingerově kostelu v Haslachu – toto město však bylo od poloviny 14. století součástí rožmberského panství). Ač celá jedna část úvodu nese název „Situace na rožmberském panství 1450-1550“, čtenář téměř nezaznamená širší historický kontext. Historii panství ve sledované době je zde věnováno pouhých 15 řádek, které jsou v podstatě výčtem rožmberských vládařů a jejich bratrů (nutno říct, že pár zmínek k historii by celkovému pochopení značně prospělo). Hned za těmito řádkami čteme o erbech v rožmberských kostelích, zmínkách o biskupských svěceních či pramenných dokladech útočištného využívání sakrálních staveb. Předmětem knihy jednoduše není pozdně gotická architektura a její historický kontext, ale konkrétní kostely jako hmotný historický doklad. Tématem jednotlivých medailonků jsou konkrétní jevy a prvky, spojené s těmito stavbami, konkrétní písemné zmínky, které svědčí o jejich výstavbě a užívání, či uspořádání kostelů a jejich interiérů, které často vyjadřuje i dobové chápání sakrálního prostoru.

Knihla se nepodobá přehledovým pracím oboru dějin výtvarného umění, přece však přináší něco, co v nich nenajdeme. Medailonky jsou hutné a výstižné a občas obsahují cenné poznatky k tématům, k nimž se jinde dostaneme jen zřídka. Nalezneme ze například kvalitní informaci o kamenických značkách, mimo jiné v souvislosti s krumlovským stavitelem Michalem Rúbikem, jehož náhrobník se značkou se zachoval, nebo s mistrem Janem z Trhových Svin, jehož značka je spolu se jménem zvěčněná na vítězném oblouku kostela v Žumberku. Většinu mistrů neznáme jménem a nedovedeme je spojit s jejich značkami. Naopak u nejvýznamnějších mistrů neznáme jejich značku, tak jako u Hanse Getzingera, pověřeného roku 1497 vedením nově zřízeného krumlovského kamenického cechu. Přesto sledování značek přináší cenné postřehy, umožňující lepší pochopení práce tehdejších kameníků i formulování tezí o vzájemných vazbách jednotlivých staveb, jak je to patrné hlavně v katalogu. Pohled autora je určité výběrový, soustředí se na zdi a klenby a jejich kamenický detail, zatímco leccos zůstává na okraji jeho zájmu. Namátkou nástěnné malby jsou uvedeny jen tehdy, pomáhají-li pochopit postup výstavby. Krovky jsou zmíněny, pokud jejich dendrochronologická analýza poskytuje oporu pro datování té či oné etapy. Přesto za tím vším tušíme letitý soustředěný zájem, trpělivé sledování staveb a jejich detailů, často z míst přístupných jen při velkých opravách. A nutno říct, že toto detailní pozorování nese ovoce v podobě mnohem přesnějšího pochopení nejen výstavby či přestavby konkrétního kostela, ale také procesu vzniku jihočeských pozdně gotických sakrálních staveb jako celku. Autor tak podává mnohem preciznější obraz než dosavadní uměnovědné publikace, a to včetně nedávné Kuthanovy práce, která pozdně gotické architektuře na rožmberském panství věnovala poměrně obsáhlou stať.¹⁾

Katalog 65 staveb (mezi nimi i dvou profánních v Čes-

kém Krumlově) je nesporně úctyhodným dílem, na druhou stranu právě zde se nelze vyhnout určitým kritickým připomínkám. Katalogové uspořádání publikací o architektonických či uměleckých dílech je praktické a oblíbené, zároveň ale představuje poměrně náročnou formu. Autor, který se pro ní rozhodne, svádí zápas, neboť musí informace pečlivě dělit mezi úvodní část a katalogová hesla, přičemž v úvodu nesmí chybět odkazy na konkrétní stavby a v katalogu zase odkazy na širší souvislosti, jinak popisy ztratí jakoukoliv čtivost. Obecně se zdá být nejpraktičtější, pokud autor buď katalogovou, nebo obecnou část zřetelně nadřadí. Tomu v zásadě odpovídají dva druhy katalogů – v prvním případě katalog encyklopedický, zahrnující kompletní výčet všech známých výskytů sledovaného stavebního nebo uměleckého druhu na určitém území, v případě druhém katalog vybraných děl jako doprovod myšlenek uvedených v obecné části. Jak se s těmito dilematy vyrovnal Roman Lavička?

Katalog staveb v představovaném díle je spíše prvního typu, i když ne zcela. Postrádá vymezení území nebo alespoň mapu s rozsahem rožmberských držav k určitému datu. U některých okrajových lokalit si nejsme jisti, proč nebyly zahrnuty (namátkou Záblatí). Autor by asi odpověděl, že činnost rožmberských stavitelů nelze tak jednoznačně prostorově vymezit, proto také do katalogu řadí kostely v hornorakouském Haslachu a ve vzdáleném Starém Městě pod Landštejnem (na panství Krajířů z Krajku). Vedle staveb zásadním způsobem formovaných pozdní gotikou jsou zahrnuty i ty, jichž se tento sloh dotkl jen okrajově, nebo byly později přestavěny. Součástí katalogu jsou vrcholně gotický augustiniánský klášter v Třeboni nebo klášter ve Vyšším Brodě, jehož pozdně gotické úpravy se omezují na doplnění kružeb v ambitu při zachování vrcholně gotického tvarosloví (to je mimochodem pozoruhodný autorův objev, jen si klademe otázku, zda nepatří spíš do všeobecné části). U některých kostelů jsou pozdně gotické úpravy omezené (Křemže, Klení) nebo znamenaly jen přístavbu věže (Mladošovice, Ktiš, Brloh). Na druhou stranu nebyl zahrnut například Svěraz, pozoruhodná lokalita, jedno z „rožmberských“ dvoukostelů, kde jeden z kostelů byl dle dostupné literatury upravován kolem roku 1500 (druhý byl nahrazen barokní novostavbou). Klíč k zařazování staveb autor neuvádí. Praktickým dodatkem je soupis zaniklých staveb, z nichž bezpochyby nejvíce zaujmou kostely v Dolní Vltavici a v Rychněvku, stržené v souvislosti se stavbou lipenské nádrže.

Každé heslo obsahuje plán stabilního katastru obce, jednoduchý půdorys kostela, celkovou fotografii stavby a dle situace snímek architektonických detailů. Je-li to známo, jsou uvedeny datace, stavebník a stavitel, standardně je zmíněn výskyt kamenických značek. Hesla mají shodnou strukturu (poloha kostela / popis / stavební vývoj v pozdním středověku / rozbor pozdně gotického tvarosloví / výčet pozdně gotického mobiliáře (bez současného umístění či místa expozice) / literatura a prameny). Postup pozdně gotické výstavby špičkových jihočeských staveb je popsán přesně a jak již bylo naznačeno, můžeme ho číst s vědomím, že obsahuje maximum dosažených poznatků.

Katalog se koncentruje na pozdní gotiku a v tom je jeho síla. Tam, kde je pozdně gotická fáze v pozadí a kde chy-

bí výraznější architektonické články, je autorův přístup slabší. Pozdně gotickou fází lze v těchto případech těžko vytrhávat z celkového stavebního vývoje, autora však pozdější úpravy zjevně příliš nezajímají. Zatímco předchozí středověké etapy jsou uvedeny, pozdější přestavby je třeba často zdalouhově hledat uprostřed textu a někdy nejsou zmíněny vůbec. O středověkém kostele v Brlohu (alespoň na snímku tak působí) se teprve z poslední věty dozvídáme, že až na věž víceméně zaniknul. Jakoby se předpokládalo, že historie kostela v Brlohu bude každému předem známa. Někde pozdně gotickou, respektive středověkou fází podle katalogového hesla nerozlišíme a ani autor sám jakoby o tom neměl jasno (Klení). Půdorysné skici značí všechno zdívo šedě a často tak klamou – hodilo by se alespoň odlišení mladších dostaveb. Zatímco u kostela v Suchdole nad Lužnicí rozšíření lodi na počátku 19. století snad i laik vytuší, v případě Křemže u Českých Budějovic může i odborník nabýt dojmu, že jde o zachované pozdně gotické trojlodí (kostel je až na prebytný a sakristii novostavbou z let 1885-1887). Autorova zaujatost pozdně gotickými architektonickými články vede k tomu, že si některých jevů takřka nevšimá, a nejde jen o nástěnné malby. Žádný komentář k tomu, že kostel v Žumberku je opevněn současně s tvrzí, respektive s vesnicí. Ani slovo k pozoruhodné vazbě předhusitského kostela ve Světlíku a sousední tvrzi. Katalogové heslo ke kostelu sv. Vavřince v Přídoči zmiňuje bez jakéhokoliv komentáře, že loď má falešnou dřevěnou klenbu, prostupující do krovu. Není jasné, zda má toto řešení středověký původ, ovšem pokud ano (na západní straně lodi je vysoké hrotité okno), šlo by o unikátní doklad středověkého prostorového uspořádání, jaký se v Čechách nezachoval takřka nikde jinde. Proč to všechno autor alespoň slůvkem nekommentuje a proč nevyužije příležitost probudit čtenářův zájem? Evidentně zde narážíme na limity jeho příliš úzkého pohledu.

Avšak nejvýznamnější připomínka by měla padnout ke struktuře a pojetí katalogových hesel. Ač zejména k pozdně středověkým fázím lze v katalogu najít informace jdoucí do hloubky, orientace v katalogových heslech není snadná. Příliš se nedodrží pravidlo postupovat od obecného ke konkrétnímu, popis hned zabředá do podrobností. Pokud někdo potřebuje získat informaci o konkrétní stavbě, lze mu doporučit, aby si udělal základní představu na základě půdorysné skici a fotografie, přeskočil popis a pokračoval až stavebním vývojem v pozdním středověku. Zde jsou uvedeny i informace o starší středověké historii památky. Teprve na základě takto vytvořené základní představy se lze vrátit k popisu, přičemž některé pasáže budou i tak obtížně pochopitelné. Popisování byt i jednoduché historické stavby je náročný úkol a máme-li si na základě popisu vytvořit představu pozdně gotické klenby složitě

rastru, jejíž žebra se v náběhu kříží, ohýbají a zase vracejí na složitě tvarované konzolky, dosedající na krátké přípory, které z některých důvodů neběží až k bankálové římsě, většinou jsme v koncích. Teď se ukazuje rub krásných velkých fotografií – čtenář by nutně potřeboval alespoň malou fotku klenby, proto rychle hledá v obecné části, není-li něco alespoň tam. Rejstřík lokalit odkazuje na stránky, ale nikoliv na stránky s obrázky, v katalogovém hesle odkazy na příslušné fotografie v obecné části samozřejmě také chybí. V tu chvíli je vhodnější knihu na určitou dobu odložit, abychom snad na autora nedostali zlost. Znamená to, že katalog staveb je odbytý? Tak to říci nelze, každopádně ho ale charakterizuje jistá čtenářská nevstřícnost. Lze předpokládat, že většina uživatelů, přestože bude potřebovat informaci, knihu po páté větě popisu zavře a raději sáhne po soupisu památek.

Je otázkou, zda je možné vytvořit uživatelsky kvalitní katalog zaměřený na stavební vývoj bez podrobnější dokumentace. Autor odborné práce musí předjímat, že základní informace budou vnímány především skrze fotografie a nákresy, nikoliv skrze text, do kterého se ponoří jen málokdo. Pokud například půdorys kostela v Křemži klame, je to chyba, přestože jen letmá prohlídka textu zkoriguje prvotní nesprávný dojem. Některá katalogová hesla nedokumentují hlavní předmět popisu – například u sv. Víta v Českém Krumlově chybí fotografie popisované pozdně gotické západní tribuny; celkový snímek chrámu je sice krásný, ale do soupisu tato předhusitská stavba vlastně nepatří (drobný snímek kruchty je pouze v obecné části knihy). V popisu kaplanky v Českém Krumlově není uveden původní účel této stavby ani důvod jejího zařazení do katalogu kostelů, půdorys neznačí schodiště a navíc nikde není uvedeno, o jaké jde podlaží, takže popis je do značné míry nesrozumitelný.

Uvedená nedotaženost katalogu do určité míry maří celkově dobrý dojem z knihy. Přestože publikace bude pro řadu čtenářů představovat uspokojivou nebo dokonce i ceněnou prezentaci této vynikající skupiny jihočeských památek, nelze se ubránit dojmu, že čtenář této skvěle vypravené (a tím pádem i drahé) knihy měl dostat ještě trochu víc. Zdá se, že autor do určité míry přeceňuje své možnosti. Katalog je rozvržen tak velkoryse, že jeho dotažení takřka není v silách jednotlivce. Problém, zdá se, spočívá také v tom, že autor věnující se poměrně úzce vymezenému odbornému problému, píše šířeji pojatou publikaci, aniž na jednu stranu popíše metodiku své práce a přizná její limity, a aniž na stranu druhou projeví pokoru a snahu o pochopení těch oblastí, které nespádají do úzce vymezeného prostoru jeho hlavního zájmu.

KAREL KIBIC ML.

1) J. Kuthan, Královské dílo za Jiřího z Poděbrad a dynastie Jagellonců I. Král a šlechta. Praha 2011, s. 194–287.